

*Даньшин М. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових наук,
заступник декана з наукової роботи
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна*

СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНАЛІСТИКИ

Розглянуто кримінальний процес та криміналістику як самостійні галузі наукового знання, що входять до циклу кримінально-правових наук та встановлено, що вони тісно взаємопов'язані між собою, висвітлені їх інтегративні зв'язки. Визначено, що зв'язок проявляється у вивченні одних об'єктів пізнання, проте у різних аспектах. Автором пропонується ідея самостійної правової регламентації криміналістичної діяльності у рамках створення «Особливої частини» Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: злочин, кримінальний процес, криміналістика, криміналістична діяльність, зв'язок, співвідношення.

Рассмотрены уголовный процесс и криминалистика как самостоятельные отрасли научного знания, которые входят в цикл уголовно-правовых наук и установлено, что они тесно взаимосвязаны между собой, освещены их интегративные связи. Определено, что связь проявляется в изучении одних и тех же объектов познания, однако в различных аспектах. Автором предлагается идея самостоятельной правовой регламентации криминалистической деятельности в рамках создания «Особенной части» Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: преступление, уголовный процесс, криминалистика, криминалистическая деятельность, связь, соотношение.

Криміналістика є спеціальною, комплексною, інтегральною юридичною наукою, бо володіє різнобічними зв'язками з багатьма галузями юридичної науки, які використовує при формуванні своїх концептуальних положень і практичних рекомендацій з розкриття і розслідування злочинів. При цьому вона не вторгається у сфери інших юридичних наук і механічно не поглинає їх положення. І в той же час сама не розчиняється в інших знаннях. Криміналістика лише синтезує й інтегрує різні дослі-

дження з питань протидії злочинності, що проводяться представниками інших юридичних наук, реципієє окремі їх положення в діяльність правоохоронних органів з розкриття і розслідування злочинів. Спираючись на досягнення інших наук, криміналістика формує і обґрунтовує власні положення та рекомендації. Запозичені таким чином знання використовуються в криміналістиці також для створення і вдосконалення свого понятійного апарату, який повинен бути нерозривно зв'язаний з поняттями споріднених наук.

Так, криміналістика виникла і розвивалася як наука, покликана забезпечити потреби діяльності з розслідування злочинів в ефективних засобах і прийомах, що спрямовані на розкриття злочину і встановлення всіх його обставин. У свій час основоположник криміналістики Ганс Гросс зазначав, що криміналістика починається там, де закінчується кримінальне право. Якщо кримінальне право визначає злочинні діяння і покарання за них, то криміналістика відповідає на запитання, як досліджувати способи злочинів, як їх розкривати, які мали місце мотиви, цілі злочину та інше [1, с. 12].

Взагалі проблематика співвідношення криміналістики з кримінально-процесуальним правом залишається актуальною протягом досить тривалого часу та окремі питання якої були об'єктом дослідження таких відомих вітчизняних і зарубіжних вчених-криміналістів як О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, О.І. Возгрін, О.Ю. Головін, В.І. Громов, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, Є.У. Зіцер, Г.О. Зорін, Є.П. Іщенко, А.О. Кавалієріс, В.Н. Карагодін, Н.С. Карпов, З.І. Кірсанов, В.Я. Колдін, В.О. Коновалова, С.Ю. Косарєв, В.І. Лебедев, Г.Ю. Маннс, Г.А. Магусовський, С.П. Митричев, Є.В. Німанде, В.О. Образцов, М.А. Погорєцький, А.С. Подшибякін, В.Д. Пчолкін, Є.Р. Росинська, Т.О. Седова, Є.В. Смахтін, М.С. Строгович, П.І. Тарасов-Родіонов, В.Н. Терехович, С.М. Трегубов, О.Г. Філіпов, О.В. Челишева, М.А. Чельцов, Б.М. Шавер, В.Ю. Шепітько, А.О. Ейсман, А.О. Ексархопуло, О.О. Юхно, М.П. Яблоков, І.М. Якимов та ін. Інтерес до зазначеної проблеми з боку авторитетних учених раніше був безумовно закономірним у період становлення криміналістики і заклав міцний фундамент для подальшого розвитку наукової думки в цьому напрямку. У сучасних же умовах динамічної трансформації наукових знань, актуальність питання щодо визначення зв'язків криміналістики з кримінально-процесуальним правом обу-

мовлена появою нових форм злочинної діяльності, а також кардинальними змінами в вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві. Тому, з урахуванням вимог до обсягу цієї публікації, проаналізуємо сучасні точки міжнаукової взаємодії криміналістики і кримінально-процесуального права та їх взаємопроникнення.

З метою виявлення інтегративних зв'язків цих двох наук кримінально-правового циклу акцентуємо увагу на об'єкті пізнання криміналістики, якій складає два взаємопов'язані види людської діяльності (негативної і позитивної) – «злочинна діяльність – діяльність з виявлення, розслідування і попередження злочинів». Відповідно до структури об'єкта криміналістики визначається і предмет її дослідження. У сучасних наукових працях, як правило, констатується (з певними редакційними особливостями), що в предмет криміналістики входять дві групи закономірностей: 1) закономірності механізму вчинення злочинів та їх відображення у навколишньому середовищі; 2) закономірності, що проявляються в діяльності з розкриття і попередження злочинів. Названі закономірності слугують основою для розробки рекомендацій щодо засобів, способів і методів збирання, оцінки і використання доказів. Так, наприклад, кримінальне право вивчає першу частину зазначеного об'єкта (злочинність) з точки зору нормативного визначення злочинами певних діянь, які є суспільно небезпечними, їх ознак, що знаходить відображення в понятті складу злочину. На наш погляд, цією наукою досліджується і друга частина об'єкта (протидія злочинності), наслідком чого є нормативне визначення видів і міри покарань за вчинення злочинів різних видів. Зв'язок кримінального права і криміналістики обумовлюється тим, що ці науки спільно вивчають злочинність, хоча і під різними кутами зору. Кримінально-правові положення і поняття («суб'єкт злочину», «склад злочину», «спосіб злочину», «співучасть

у злочині») є вихідними при формуванні криміналістичних характеристик злочинів окремих видів для розроблення відповідних методик розслідування. Також кримінально-правові норми і відповідні теоретичні положення використовуються при формулюванні багатьох теоретичних положень і рекомендацій криміналістичної тактики (наприклад, тактичних прийомів допиту підозрюваного, свідків, потерпілих). Тут є доречним зауваження з цього приводу В. Ю. Шепітька, який пише, що «... кримінальний закон встановлює відповідальність за скоєння різних діянь, викриття яких можливе лише за допомогою прийомів, засобів і методів криміналістики (проблема криміналізації та декриміналізації діянь). Розробка та реалізація окремих криміналістичних методик показує дієвість норми кримінального закону або, навпаки, що вона є «мертвою», непрацюючою» [2, с. 46].

Дослідження кримінального закону, злочину і злочинності, складу злочину, наукових основ кваліфікації злочину, стадій вчинення злочину, кримінальної відповідальності і багатьох інших питань враховуються і використовуються при розробці як загальної, так і цілої низки окремих теорій криміналістики, в тому числі криміналістичних вчень про механізм та спосіб вчинення злочину, плануванні розслідування злочинів, криміналістичній характеристиці злочинів та ін. Особлива частина науки кримінального права присвячена дослідженню ознак окремих видів злочинів і тому відіграє важливу роль для розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів, а також для розробки кожної окремої методики розслідування злочинів.

Вважаємо за доцільне саме на цій основі дослідити зв'язки криміналістики з кримінально-процесуальним правом. Так, зазначимо, що наука кримінального процесу зосереджує основну увагу на другій частині спільного об'єкта дослідження (проти дія злочинності). У цій частині кримінальний процес найтісніше стикається з криміналістикою, роз-

робляючи процедурні питання розкриття злочинів. Як і у випадку з кримінальним правом, криміналістика виконує допоміжну роль – її рекомендації ґрунтуються на процесуальних положеннях і фактично спрямовані на реалізацію процесуальних приписів. Кримінально-процесуальна наука визначає статус учасників кримінального процесу, порядок проведення слідчих дій і, відповідно, межі застосування тактичних прийомів, науково-технічних засобів, методичних рекомендацій. З іншого боку, потрібно зазначити, що неодноразово розроблювані у криміналістиці положення і рекомендації відтворювалися у статтях кримінально-процесуального законодавства, перетворюючись у його приписи. Наприклад, криміналістичні рекомендації щодо використання при розслідуванні злочинів такого методу пізнання як експеримент сприяли появі в кримінально-процесуальних кодексах такої слідчої дії як слідчий експеримент. Тому, на наш погляд, для науки кримінального процесу і криміналістики спільними є низка теоретичних положень, наприклад, теорія судових доказів, вчення про слідчі дії та деякі інші, що є проявом інтеграції цих юридичних наук.

Таким чином, не менш важливе значення мають зв'язки криміналістики з наукою кримінального процесу, хоча до останнього часу питання щодо їх співвідношення залишається дуже дискусійним. Однак про історію, стан і перспективи розвитку зв'язків цих наук висловлюються різнобічні точки зору, які можна розділити на три групи.

Першу точку зору можна умовно назвати «об'єднуюча». Так, низка відомих авторів називають криміналістику складовою частиною або самостійним курсом науки кримінального процесу. Ще у 1958 р. академік М. С. Строгович писав, що криміналістика – це юридична наукова дисципліна, оскільки вона вивчає методи розслідування злочинів, а також способи найбільш успішного і правильного здійснення процесуальних дій і в цій

своїй частині «є кримінально-процесуальною дисципліною, продовженням або спеціальним курсом кримінального процесу» [3, с. 55]. У 1968 році він ще раз підтвердив цю точку зору [4, с. 102].

Аналогічну точку зору про входження криміналістики в науку кримінального процесу обґрунтував у своїх працях професор В. Г. Даєв. У 1982 році він писав, що «в кримінальний процес як особливий вид державної діяльності, спрямований на боротьбу зі злочинністю, слід включити здійснення уповноваженими державними органами попередження, виявлення і розкриття злочинів, здійснення правосуддя у кримінальних справах, а також прокурорський нагляд у цій сфері». Виходячи з цього, він підкреслював, що «наука кримінального процесу в широкому сенсі слова повинна мати своїм предметом не лише кримінально-процесуальне право, а й оперативно-розшукову діяльність органів дізнання, а також криміналістику як науку про закономірності виникнення, збирання, дослідження і використання доказів у кримінальних справах» [5, с. 13].

У цьому зв'язку ми повністю поділяємо думку І. О. Возгріна, який з цього приводу пише, що «... слід визнати, що наука кримінального процесу, криміналістика і теорія оперативно-розшукової діяльності дійсно перетинаються в дослідженнях державно-правових аспектів боротьби зі злочинністю. Ця обставина об'єднує їх і дозволяє говорити про близький зміст галузей наукового знання, які розглядаються. Але твердження про те, що вони складають єдину і загальну науку кримінального процесу, визнати обґрунтованим не можна. Спільність об'єкта пізнання зовсім не означає єдності їх предметів. Кожна з цих наук вивчає державно-правові аспекти боротьби зі злочинністю зі своїх позицій, і тому наука кримінального процесу, криміналістика, теорія оперативно-розшукової діяльності володіють власними предметами і є самостійними галузями наукового знання» [6, с. 114].

Друга точка зору носить умовне найменування «зречення». Так, деякі дослідники «жорстко» протиставляють криміналістику науці кримінального процесу. Прихильники цієї точки зору підкреслюють відмінності не лише предметів цих юридичних наук, а й об'єктів їх дослідження. У працях прихильників цього погляду обґрунтовується гранична незалежність криміналістики і науки кримінального процесу.

Так, професор О. М. Васильєв у низці своїх робіт і, зокрема, у статті, присвяченій дослідженню проблеми співвідношення криміналістики та кримінально-процесуальної теорії доказів, писав, що до предмета науки радянського кримінального процесу входять норми кримінально-процесуального права, діяльності суду, прокуратури та органів слідства, засновані на процесуальному законі при розслідуванні та вирішенні кримінальних справ, та кримінально-процесуальні відносини, що виникають між учасниками кримінального процесу. Розвиваючи це положення, він відзначав, що наука кримінального процесу не може не вникати в сутність явищ, пов'язаних зі встановленням об'єктивної істини, використанням процесуальних форм як найкращого засобу доказового досягнення цієї мети. Що ж стосується науки криміналістики, то, з його точки зору, в її предмет входять лише науково-технічні засоби, тактичні прийоми та методичні рекомендації з розслідування злочинів, а також методи їх застосування у межах кримінально-процесуальних норм, розроблені на основі досягнень спеціальних наук і узагальнення слідчої та експертної практики. Виходячи з цього, він був не згоден з тим, що криміналістика і наука кримінального процесу нарівні повинні вивчати теорію судових доказів, процес експертного дослідження та ін. [7, с. 88].

Третя точка зору – «комплексна». У наш час дедалі ширше визнання знаходить судження, яке займає ніби проміжне положення між розглянутими.

На відміну від першого, воно підкреслює самостійність науки криміналістики, а на противагу іншому – розкриває глибокі внутрішні зв'язки наук, що порівнюються.

Така точка зору знайшла своє найбільш повне обґрунтування і розвиток у працях Р.С. Белкіна, який, вказуючи на самостійність предметів криміналістики та науки кримінального процесу, разом з тим справедливо підкреслює, що «відмінність в їхніх предметах зовсім не виключає часткового збігу об'єктів дослідження, що має місце відносно норм закону» [8, с. 182]. І, нарешті, він резюмує, що «у відомому сенсі збігається й такий об'єкт дослідження обох наук – криміналістики та кримінального процесу, – як заснована на кримінально-процесуальному законі діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури і суду. Однак і в останньому випадку кожна з наук вивчає цю діяльність своїми методами, у своєму аспекті й для своїх цілей, виразно відмінних від методів, аспекту і цілей іншої науки» [8, с. 182].

Ми, в свою чергу, поділяємо саме цю точку зору. На нашу думку, зв'язок криміналістики з наукою кримінального процесу не закінчується певним збігом їх об'єктів і наявністю у них самостійних предметів. У цьому зв'язку є актуальним інше зауваження І.О. Возгріна, який пише, що «... наука кримінального процесу вивчає такі проблеми, що нерідко є базовими положеннями для розробки криміналістичних технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій, що дозволяє говорити про їх методологічне значення для криміналістики. І криміналістика, формулюючи свої висновки про організацію слідчої діяльності; попередження, розкриття та розслідування злочинів; розшук і викриття осіб, які вчинили злочин, і про інші подібні складні проблеми, в свою чергу впливає на розвиток науки кримінального процесу» [6, с. 116].

Ми також солідарні з Є.В. Смахтіним, який, аналізуючи проблему співвід-

ношення криміналістики з кримінальним і кримінально-процесуальним правом, зазначив, що зневажливе ставлення до рекомендацій криміналістики обов'язково так чи інакше приведе до порушення порядку або принципів кримінального судочинства. Ця обставина, у свою чергу, свідчить також про нерозривний зв'язок криміналістики з іншими правовими науками, зокрема, з кримінально-процесуальним правом. У свою чергу, співвідношення криміналістики з кримінальним і кримінально-процесуальним правом виявляється, з одного боку, в тому, що численні положення криміналістики сприймаються законодавцем і отримують правову регламентацію. З іншого боку, основою для розробки відповідної криміналістичної тактики слідчих дій та методики розслідування злочинів є процесуальна регламентація діяльності учасників кримінального процесу і кримінально-правова характеристика злочинів, на базі яких ґрунтується, у свою чергу, така специфічна криміналістична категорія як криміналістична характеристика злочинів [9, с. 117–118].

Саме у зв'язку із зазначеними вище обставинами існує думка, що криміналістика зародилася в надрах кримінально-процесуальної (материнської) науки. Тому вона тісно пов'язана з теорією доказів і цим визначається її призначення, коло закономірностей, що входять до її предмета. Однак зараз дедалі активніше визначається й інша позиція, яка вказує, що змістовній стороні слідчої діяльності не могла передувати формальна її сторона, що містить ті чи інші заборони чи обмеження. Спочатку поступово сформувалися слідознавчі та інші криміналістичні прийоми, а вже потім законодавець наділив їх процесуальною формою. Кримінальний процес пропонує нормативні моделі, встановлює певні межі, але не розкриває того, як це потрібно робити. Процес передбачає найбільш загальну форму, якісь абстракції. Тоді як криміналістика – наповнює їх необхідним змістом [10, с. 9]. Так,

з цього приводу В.Ю. Шепітько зазначає, що «криміналістика враховує положення процесуальної теорії і в той самий час сприяє її розвитку, удосконаленню. Криміналістичні рекомендації сприяють оптимізації розслідування і судового розгляду і в низці випадків можуть чинити відповідний вплив на закон, сприяти його зміні. Саме криміналістичні рекомендації стимулювали виникнення нових слідчих дій (перевірки показань на місці, слідчого експерименту, зняття інформації з каналів зв'язку), визначення їх оптимальної процесуальної процедури. У цьому випадку криміналістичні рекомендації набували нового «статусу» – ставали нормою закону. Завдяки криміналістиці нові науково-технічні засоби і методи виявлення, фіксації і дослідження доказів знайшли своє закріплення в кримінально-процесуальному законодавстві (наприклад, використання відеозйомки, звукозапису тощо). Або інший приклад, використання відео-конференц-зв'язку...» [2, с. 45]. Зі свого боку ми повністю поділяємо цю думку.

Таким чином, зв'язок криміналістики і кримінального процесу визначається тим, що ці дві науки мають спільний об'єкт вивчення, яким виступає діяльність з розслідування злочинів. Криміналістика виконує підпорядковану функцію – її рекомендації ґрунтуються на процесуальних положеннях і фактично спрямовані на реалізацію процесуальних приписів. Кримінально-процесуальна наука визначає статус учасників кримінального процесу, порядок проведення слідчих дій і, відповідно, межі застосування тактичних прийомів, науково-технічних засобів, методичних рекомендацій. З іншого боку, сформульовані криміналістичні положення і рекомендації неодноразово відтворювалися у статтях кримінально-процесуального законодавства, перетворюючись у його приписи.

Аналіз історії виникнення та розвитку наукових уявлень щодо природи та предмета криміналістики дає підстави для її визначення як науки про систему принципів

і методів пізнання механізму злочинної діяльності та діяльності з розслідування і розкриття злочинів. Її предметом є певні закономірності, які проявляються у даних видах діяльності, та обумовлюють зв'язок криміналістики з іншими юридичними науками, що вивчають злочинність та пропонують заходи протидії їй. Зв'язок криміналістики з нормами права (кримінального, кримінально-процесуального та іншими) робить її юридичною наукою, яка входить до циклу кримінально-правових наук. Наукові положення і рекомендації криміналістики реалізуються в діяльності правоохоронних органів і суду через функції певних суб'єктів, що дає підстави для виділення особливого виду діяльності – криміналістичної діяльності.

Також слід зазначити, що у зв'язку з включенням Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. негласних слідчих (розшукових) дій до системи способів збирання доказів процесуальна і непроцесуальна форми розслідування злочинів набули нового вигляду. Зокрема, це стимулювало взаємопроникнення криміналістики і теорії оперативно-розшукової діяльності. Поряд із цим відбулося суттєве розширення повноважень захисника (адвоката), а також повноважень експерта, що фактично тягне за собою розширення кола суб'єктів застосування криміналістичних знань. При цьому регламентована раніше спеціальними нормативно-правовими актами система діяльності правоохоронних органів вступає в протиріччя з вимогами кримінального процесуального законодавства України. На цьому тлі цілком логічним кроком нам вбачається здійснення окремої правової регламентації криміналістичної діяльності з метою об'єднання всіх її питань в єдине ціле і розмежування з іншими видами діяльності, пов'язаних з протидією злочинності. Окрема правова регламентація криміналістичної діяльності може знайти ефективну реалізацію, зокрема, у створенні «Особливої частини» Кримінального процесуального кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики: новое изд., переп. с изд. 1908 г. / Ганс Гросс. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
2. Шепитько В. Ю. Криминалистика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях / В. Ю. Шепитько // Современное состояние и развитие криминалистики: сборник научных трудов / под ред. Н. П. Яблокова, В. Ю. Шепитько. – Х.: Апостиль, 2012. – С. 41–54.
3. Строгович М. С. Курс уголовного процесса / М. С. Строгович. – М.: Госюриздат, 1958. – 217 с.
4. Строгович М. С. Курс уголовного процесса: В 2 т. / М. С. Строгович. – М.: Госюриздат, 1968. – Т. 1. – 290 с.
5. Даев В. Г. Взаимосвязь уголовного права и / В. Г. Даев. – Л.: ЛГУ, 1982. – 170 с.
6. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 475 с.
7. Васильев А. И. Критические замечания о соотношении криминалистики и уголовно-процессуальной теории доказательств / А. И. Васильев // Сов. гос-во и право. – 1979. – № 4. – С. 82–88.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. / Р. С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – Т. 1 Общая теория криминалистики. – 408 с.
9. Смахтин Е. В. Криминалистика: соотношение с уголовным и уголовно-процессуальным правом: монография / под общ. ред. А. С. Подшибякина. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 232 с.
10. Ищенко Е. П. О месте и роли криминалистики в современной системе уголовно-правовых наук / Е. П. Ищенко // Криминалистика: первопечатный. – 2010. – № 1. – С. 5–9.

Danshyn M. Value of criminal procedural law and criminalistics.

The article deals with criminal procedure law and criminalistics as an independent branches of science which are series of criminal sciences and established that they are closely interrelated, highlighted their integrative relationships. Determined that the relationship is manifested in the study of certain objects of knowledge, but in different ways. Analysis of the history and development of scientific knowledge about the nature and subject matter of criminalistics provides grounds for its determination as a science of a system of principles and techniques of knowledge of the mechanism of criminal activities and activities of investigation and solution of crimes. Its subject is a definite pattern, manifested in these activities, and determine the relationship with other legal forensic science that studies crime and suggest measures to combat it. Communication of criminalistics with rules of law (criminal, criminal procedure, and others) makes it legal science, which is one of criminal science. Scientific statements and recommendations are implemented in forensic law enforcement and court functions with the help of certain subjects, giving ground of allocation of a special kind of activity – forensic activities. Relation of criminalistics and criminal procedure determined that these two sciences have a common object of study, which serves to investigate the activities of crime. Criminalistics takes a subordinate function – its recommendations are based on the procedural provisions and in fact aimed on implementing the procedural requirements. Criminal procedure defines the status of the science of participants of criminal proceedings, order the investigation and consequently limits the use of tactics, scientific and technical tools guidelines. On the other hand, forensic statements and recommendations are formulated that repeatedly were reproduced in the articles of the criminal procedure law, turning to his prescriptions. The author proposed the idea of an independent legal regulation of forensic activities through the creation of «special part» of the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Keywords: *crime, criminal procedure, criminalistics, forensic activities, communication, relationship.*

Стаття надійшла до редакції журналу 09.12.2014 р.